

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

TÜRKİYE'DE HALK İNANÇLARI ARAŞTIRMALARI

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Halk İnançları konusunda yapılan araştırmaları değerlendirme söz konusu olduğunda her şeyden önce halk inançları kapsamına nelerin girdiği, özellikle Dinler Tarihi biliminin konularıyla hangilerinin ilgili olduğu veya Müslüman bir toplumda halk inançlarını nasıl tespit etmek gerektiği gibi hususlarda bir kanaate varmak gerekir. Çünkü halk inançları birçok bilim dalının araştırma alanının kapsamına girmektedir. Din sosyologları kendi açılarından¹ halkbilimciler kendi açılarından, etnologlar kendi açılarından, dinler tarihçiler de kendi açısından konuya yaklaşmaktadırlar.

Halk inançlarının kapsamı da çok geniştir. En genel anlamıyla bir dinin temel metinlerine dayanmayan her türlü inancı bu kapsama dahil edebiliriz. Konunun genişliğini göz önünde bulundurarak tebliğimizde daha çok dini-manevi inançları merkeze almaya çalışacağız. Bunu yaparken özellikle İlahiyat fakültelerinde yapılması gereken araştırmalar ve bu fakültelerin eğitim öğretim programlarında seçmeli ders olarak okutulan Halk İnançları dersinin içeriği konusunda da katkı sağlamaya çalışacağız.

Halk inançları konusunda önemli çalışmaları bulunan aynı zamanda da Türkiye'de Dinler Tarihi alanında ilk doktora unvanını almış bir bilim adamı, olan merhum hocamız Prof. Dr. Hikmet Tanyu bu konular hakkında birçok yayın yapmıştır. O, 1976'da yayınladığı "Dini Folklor Veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma" adlı makalede² halk inançlarını tanımlamaya, Dinler Tarihi açısından, Folklor (Halkbilimi)

---

1 Örnek için bkz. Ünver Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri" Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2003

2 Hikmet Tanyu, "Dini Folklor Veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma", AÜİF Dergisi, Ankara 1976, XXI/123-142.

açısından önemini belirlemeye, manevi halk inançlarının çeşit ve mahiyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

Tanyu, bu makalesinde, halk inançları arasında ayırım yaparak "*dini folklor*", "*dini-manevi halk inançları*" kavramlarını kullanmıştır. Böylelikle dini-manevi halk inançları ile diğer inançların arasına çizgi çekmeye, boş inan, hurafe gibi nitelermelere doğrudan maruz kalan inançlarla köklü inançları ayırmaya çalışmıştır. Ayrıca bu çalışmasında o, halk inançlarını ifade etmek için kullanılan *hurafe*, *boş inan* gibi kavramlar üzerinde durarak batıl inançlarla manevi halk inançları arasındaki ayırma dikkat çekmiştir. İslam dinine ve diğer dinlere göre batıl inanç sayılması gereken inançlar üzerinde durmuştur.

Tanyu, dini-manevi folklorun konusuna giren inançları tasnif etmenin Din Etnolojisi, Din Fenomenolojisi, Mitoloji ve Dinler Tarihinin muhtevasını tespit etme konusunda da çok yararlı olacağı düşüncesini de söz konusu çalışmasında belirtmektedir. Biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtelim. Hikmet Tanyu, söz konusu makalesinin sonunda dini folklor veya *manevi halk inancı* olarak nitelediği konuları tasnif etmiş bunlarla ilgili 195 konu başlığı belirlemiştir. Bu konu başlıkları arttırılabilir veya tasnif edilerek konularına göre ayrılabilir. Bununla beraber onun yaptığı tasnif oldukça kapsamlıdır. Konunun çerçevesini büyük ölçüde çizmiş, sınırlarını belirlemiştir.

Ancak bu sınır ne kadar çekilirse çekilsin hurafe kavramı ile halk inançları arasında ayırım yapmak zordur. Hurafe kavramı genellikle dinlerin veya mezheplerin inançları arasına girmiş olan ve halk tarafından ilgi duyulan, cezp edici özellikleri bulunan inanış ve uygulamaları ifade etmektedir. Ayrıca "hurafe" kavramı göreceli bir kavramdır. Her hangi bir inanış ve uygulamanın hurafe olup olmadığına; bir şeye istinat etmeden, belirli bir inanç sisteminden hareket etmeden karar vermek zordur hatta mümkün değildir. Çünkü her inanç sistemi kendisi dışında olan inanç sistemlerini hurafe olarak nitelermektedir. Hakim dinler kendisinden önceki dinleri veya başka bir bölgeden gelen inançları hurafe olarak değerlendirmektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse Protestanlar, Katoliklerin çoğu inanç ve uygulamasını hurafe olarak görmektedirler.

Halk inançlarının mahiyeti hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra Türkiye'de halk inançları konusunda yapılan araştırmalara geçebiliriz. Halk inançları konusunda yapılan araştırmalara Dinler Tarihçileri tarafından yapılanlarından başlamak gerekir. Çünkü dinler tarihçileri araştırma alanları

itibarıyla bir inancın veya uygulamanın öncesini veya paralel inançları da bilme ve araştırma imkanına sahiptir. Ayrıca tebliğimizin başında belirttiğimiz amaca da en çok katkı sağlayıcı niteliktedir.

Dinler tarihçileri tarafından Türkiye’de yapılan ilk kapsamlı ve metodolojik çalışma Prof. Dr. Hikmet Tanyu’ya aittir. Onun “Ankara Ve Çevresinde Adak Ve Adak Yerleri”³ adlı çalışması bu konuda yapılacak çalışmalarda örneklik açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Tanyu hoca bu araştırmasında halk inançları konusunda yapılacak çalışmalarda izlenecek metotları ortaya koyduğu gibi çalışılması gereken konuları da bir bakıma gözler önüne sermiştir. Onun “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1976, IV/293; Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1968, ve Türklerde Taşla İlgili İnançlar, AÜİF yayınları Ankara 1973 adlı çalışmaları da halk inançları araştırmaları açısından önemlidir.

Halk inançları araştırmaları konusunda son dönemde yapılan iki çalışma dikkat çekicidir. Bunlardan birisi ilk baskısı Kayseri Belediyesince yapılan ve Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri adıyla yayınlanan, 2. baskısı ise Erciyes Üniversitesi yayınlarından çıkan “Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması -Kayseri Örneği-” adlı çalışmadır. Çok kıymetli araştırmacı merhum Prof. Dr. Şaban Kuzgun hocamızın anısına ithaf edilen bu çalışma Ünver Günay, Harun Güngör, A. Vahap Taştan ve Hüzeyfe Sayım tarafından yapılmıştır. Bu çalışma halk inançları araştırmalarında metodolojik bakımdan örnek teşkil edecek özellikler taşımaktadır. Kullanılan teknik ve yöntemlerle ilgili geniş bilgi verilmesi, kutsalla ilgili izahlarda bulunulması ve ziyaret yerlerinin tipolojisinin yapılması, eserin sonunda da tahliller olması çalışmaya; bu konuda araştırma yapacaklar için mutlaka görmeleri gereken bir araştırma özelliğini kazandırmaktadır. Dinler tarihçileri ve din sosyologlarının ortaklaşa yaptıkları bu araştırma, disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması bakımından da önemlidir.

Halk inançları konusunda örnek teşkil edecek çalışmalardan birisi de Mehmet Aydın, Galip Atasagun, Ahmet Aras, Nermin Öztürk ve Sami Baybal tarafından hazırlanan “Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi”, Konya 2006 adlı çalışmadır. Bu çalışmada Konya merkezdeki ziyaret yerleri araştırılmakla

---

3 Bkz. Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara 1967.

kalınmamış aynı zamanda Konya'daki manevi halk inançları derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Bu çalışmalar yanında Dinler Tarihçileri tarafından yapılan müstakil araştırmalar da vardır. Bu çalışmalar genellikle belirli bir inanç grubunun inaniş ve uygulamaları, bir şehir veya bölgedeki inançları tespit ve değerlendirme şeklindedir. Ahmet Gökbel tarafından yapılan İnanç ve Adetleriyle Yahyalı'da Varsak Türkmenleri, Yahyalı 1997 ve Ali Selçuk tarafından hazırlanan, Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları Hakkında Bir Araştırma, (basılmamış doktora tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri 2003 adlı çalışmalar birinci tip çalışmalara örnektir.

İskender Oymak tarafından yapılan Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Malatya 2002 ve Mahmut Doğrusöz tarafından yapılan Kayseri ve Çevresinde Su ile İlgili İnanç ve Uygulamalar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış Doktora tezi), Kayseri 2005 adlı çalışmalar ikinci tip çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Türk halk inançları konusunda yapılan araştırmalarda Yaşar Kalafat'ın yaptığı çalışmaların da özel bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Kalafat, Türkiye dışında yaşayan Türk toplulukları arasında yaptığı çalışmalarla derlediği halk inançları yanında Türkiye'deki inançlarla ilgili de araştırmalar yapmıştır. Yaşar Kalafat, derleme yanında teori ve metot konularına da girmiştir. Onun, Teori ve Metot⁴ adlı kitabı bu konudaki önemli çalışmalardan biridir.

Halk inançları konusunda üniversitelerde verilen tezler önemli bir kaynak grubunu teşkil etmektedir. Özellikle Erciyes Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi ve Fırat Üniversitesinde hazırlanan halk inançlarıyla ilgili tezler sayesinde, üniversitelerin bulunduğu çevrelerin neredeyse tamamına yakınındaki halk inançları tespit edilmiştir. Bundan sonra söz konusu araştırmalar temel alınarak daha derin tahliller yapılabilir. Bu çalışmaların bazılarına ilgili üniversitelerin veb sayfalarından ulaşmak mümkündür.

Halk inançlarının mahiyetini anlamak için bu inanışların kökenindeki anlayışların ve tarihi süreç içinde meydana gelen değişme ve çeşitlenmenin tespiti son derece önemli bir husustur. Türkiye'deki halk inançlarının kökenlerini aramada ve izlerini sürmede kaynak teşkil etmesi bakımından dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türk topluluklarındaki halk inançlarını bilmek gerekir. Günümüzde; Müslüman, Hıristiyan veya Musevi Türk toplulukların-

---

4 Yaşar Kalafat, Teori ve Metot, Berikan Yayınevi, 3. baskı, Ankara 2008.

da, eski Türk inançlarından gelen birçok ortak inanç varlığını devam ettirmektedir. Din farklılığı bu inançların yaşatılmasına engel olmamaktadır. Farklı dinlere mensup olsalar bile Türk toplulukları eski inanç ve uygulamalarını mevcut dinleri içerisinde yeni anlamlar yükleyerek devam ettirmektedir. Farklı dinlere mensup Türk topluluklarındaki halk inançları konusunda araştırma yapan dinler tarihçilerinden Harun Güngör, Mustafa Erdem, Kemal Polat, Mustafa Ünal, Durmuş Arık'ın yaptığı çalışmalar bu gruba dahil olan çalışmalardır. Bu çalışmalar Türkiye'de görülen çoğu inanç ve uygulamanın kökenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca Yaşar Kalafat tarafından doğudan batıya kuzeyden güneye tüm Türk dünyası ve akraba toplulukları arasında yapılan araştırmalar, bu konuda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarda önemli malzemeleri içermektedir.⁵

Günümüzde Türkiye'de yaşatılan halk inançlarının etkilendiği eskiye dair inanışlar konusunda İsmail Taş tarafından hazırlanan İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji adlı eseri⁶ de burada zikretmemek eksiklik olacaktır. Taş, bu eserinde İslam öncesi Türk düşüncesinde Tanrı ve kutsal varlıklar olarak görülen Umay, Yir Sub hakkında detaylı bilgiler vermiş, orijinal yorumlar yapmıştır. Ayrıca bu eserde, Türk düşüncesinde yaratma, zaman-mekan ve gök cisimleriyle ilgili inanışlara da yer verilmiştir.

Türkiye'deki halk inançlarına bir ölçüde İslam öncesi Arap halk inançları ve bazı hadislerdeki ifadeler de etki etmiştir. Ali Çelik tarafından hazırlanan İslam'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları⁷ adlı eserde bu inançlarla ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

Türkiye'deki dini-manevi halk inançları araştırmalarında Halkbilimcilerin yaptığı çalışmaların da önemli bir yeri vardır. Onlardan biri olan Sedat Veyis Örnek bu konuda hakikaten örnek çalışmalar yapmıştır. O, Halkbilimciler arasında İlahiyat eğitimi almış olmanın verdiği özgüvenle manevi halk inanışlarına da çalışmalarında yer vermiştir. Onun Türk Halk Bilimi adlı

---

5 Bkz. Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları, Berivan yayınları, C I, Ankara 2007; C. II, Ankara 2007; C. III-IV Ankara 2006; C. V-VI, Ankara 2007; C. VII, Ankara 2007.

6 Bkz. İsmail Taş, İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji, Kömen Yayınları, Konya 2002.

7 Bkz. Ali Çelik, İslam'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları Hicaz Bölgesi, İstanbul 1995.

eseri⁸ çok titiz bir çalışma mahsulüdür. Bu eserde geçiş mensekleri yanında, nazardan, büyüye, muskaya kadar çok çeşitli konular üzerinde durulmuştur. Eserin başında verilen metodolojik bilgiler de eserin değerini arttırmaktadır. Zaten Halkbilimcilerin yaptığı çalışmalarda verdikleri metodolojik bilgilerin çoğu, büyük ölçüde Sedat Veyis Örnek'in çalışmalarına dayanmaktadır.

Onun, Sivas ve Çevresinde Hayatın çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1979, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul 1995 adlı eserleri de halk inançları konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Halkbilimi konusunda önemli çalışmaları olan araştırmacılardan birisi de Orhan Acıpayamlı'dır. Onun, DTCF dergilerinde yayınladığı halk inançlarıyla ilgili çalışmaları, özellikle yağmur duasıyla ilgili psiko-sosyal metotla yaptığı çalışma⁹ ve Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar¹⁰ adlı çalışması, halk inançları konusunda yapılacak çalışmalarda önemli katkılar sağlayıcı niteliktedir.

Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş¹¹, Türk Halk Kültüründe Memoratlar¹² ve Erman Artun tarafından yayınlanan Türk Halkbilimi¹³ adlı kitaplar da halk inançları konusunda araştırmalara kaynaklık açısından önemlidir.

Halk inançlarıyla ilgili kaynak teşkil eden çalışma tiplerinden birisi de İslam dinini batıl inanç ve hurafelerden koruma refleksiyle yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda hurafe olarak görülen inançlar sıralanmakta, çoğu zaman bu inançlara yanlış kökenler atfedilmekte ve İslam'ın onları nasıl yasakladığı anlatılmaktadır. Bu tür eserlerden birisi A. İnan tarafından hazırlanan Hurafeler ve Menşeleri, DİB Yayını, Ankara, 1962 adlı kitaptır. Bu kitapta daha çok halk inançlarının Orta Asya kaynağı üzerinde durmaya çalışıl-

---

8 Sedat Veyis Örnek, Türk Halkbilimi, Ankara 1977.

9 Orhan Acıpayamlı, "Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi", DTCF Dergisi, Ankara 1963, C. XXI, S 1-2, s. 1-39.

10 Orhan Acıpayamlı, "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve Uygulamalar", DTCF Dergisi, Ankara 1962, C. XX, S. 1-2, s. 1-35.

11 Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ yayınları, Ankara 1999.

12 Özkul Çobanoğlu, Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Akçağ yayınları, Ankara 2003.

13 Erman Artun, Türk Halkbilimi, Kitabevi, İstanbul 2005.

maktadır. M. Şemsettin tarafından hazırlanan Hurafattan Hakikata adlı eser- de de genellikle hurafelerin İslam öncesi Arap inanışlarından kaynaklandığı işlenmektedir. Son dönemlerde yayınlanan İsmail Lütfü Çakan'ın kitabı¹⁴ da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kemalettin Erdil tarafından hazırlanan Yaşayan Hurafeler TDV yayın- ları Ankara 2008 adlı kitapta da hurafelerden, İslam'a giren başka inanışlara ait unsurlardan, halk tarafından rağbet gösterilen muska, tılsım, sihir, büyü türbe ziyaretleri gibi konulardan bahsedilmekte ve bu konuda İslam dininin yasaklamaları vurgulanmaktadır.

İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Halk İnançları İle İlgili Değerlendirme

Halk inançlarıyla ilgili çalışmalar konusunda bu bilgileri verdikten sonra şimdi de İlahiyat fakültelerinde Halk İnançları dersinde izlenmesi ge- reken yöntemler ve okutulması gereken konularla ilgili görüşlerimi belirt- mek istiyorum.

Bilindiği gibi İlahiyat fakültelerinde Halk İnançlarının seçmeli ders olarak okutulmasının tarihi çok eskilere gitmez. Bu yüzden dersin içeriğiyle ilgili meslektaşlarımız arasında müşterek bir bakış açısı olmadığı gözlenmek- tedir. A. Ü İlahiyat Fakültesinde Mukayeseli Halk İnançları adı altında açılan bu dersi vermeye başladığımda bu dersin içeriğiyle ilgili bazı tereddütleri ben de yaşadım. Başlangıçta bir ön araştırma yaparak kendime göre içerik ve me- totla bu dersi vermeye başladım. Önceleri öğrencilerin derse ilgilerini odak- lama konusunda sıkıntı çekmeme rağmen şu anda Mukayeseli Halk İnançları en zevkli işlenen derslerden birisi haline geldi. Bunun nedeni de Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde olumlu veya olumsuz olarak bahsi geçen ve halk dindarlığında önemli bir yeri olan konuları seçmemiz oldu. Çünkü her ne kadar İslam dininde bazı halk inanç ve uygulamaları yasaklanmış olsa da halk tarafından farklı yorumlarla bunlara rağbet edilmektedir. İslami temeli olan birçok uygulama halk inançları ile iç içe geçmiş durumdadır. Dolayısıyla İlahiyat öğrencilerini şimdilik öğrenci olarak ilgilendirmektedir. Mezun ol- duktan sonra ise bu konularla ilgili daha çok sorularla karşılaşacaklardır. Kur'an veya hadislerde olumlu olumsuz şekilde geçen birçok konu halk

---

14 İsmail Lütfü Çakan, Hurafeler ve Batıl İnanışlar, Rağbet yayınları, İstanbul 2007.

inançları ile karışmış durumdadır veya İslam dinine dayanan birçok inanç ve uygulama halk inancı veya halk kültürü ile çevrelenmiş durumdadır. Örneğin; Kandil geceleri ile ilgili birçok inanç ve uygulama halk inançları ile desteklenmekte, halk kültürü ile beslenmektedir. Doğum, düğün ve cenaze merasimleri ile ilgili birçok uygulama, İslam dininin buyruk ve öğütleri yanında kültürel unsurlarla örülmüştür. Ölüm vukua gelmeden öncesinden başlayan ve ölü defnedildikten sonra da devam eden birçok uygulama eski Türk inançları ile İslam dininin birçok uygulamasını bir arada bulundurmaktadır. Ayrıca halkın beklenti ve umutlarına hitap eden halk inançları da dini referanslı inançlarla iç içedir. Konuyu uzatmamak için bu örnekleri çoğaltmak istemiyorum. Ancak Halk İnançları dersinde işlenmesini faydalı bulduğum konuları sizlerin bilgisine sunmak istiyorum.

Bu konuları şöyle sıralayabiliriz: Geleneksel Türk inançları, Cahiliye Döneminden gelen halk inançları, insanların önemli dönemleri yani doğum, evlenme, ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar, sihir, büyü, muska, Cevşen, Sakalı Şerif, yağmur duası, nazar, kutsal ziyaret, rüya, fal, burçlar, Yecüc Mecüc, uğur, uğursuzluk, cin, peri, şeytan, melek, Gulyabani, ruh, mübarek gün ve geceler, halk hekimliği, tıbb-ı Nebevi, Nevruz Bayram, Hıdrellez.

Yukarıda saydığım konulara yenilerini eklemek mümkündür. Ancak İlahiyat öğrencilerinin mesleki hayatlarında başarılı olabilmeleri için bu konularla ilgili bilgi sahibi olmaları gerektiği inancında olduğumu belirtiyor ve değerlendirmelerinize sunuyorum.